

TOMISLAV IŠEK, DJELATNOST HRVATSKE SELJAČKE STRANKE U BOSNI I HERCEGOVINI DO ZAVOĐENJA DIKTATURE

Svjetlost, Sarajevo 1981.

U određivanju svog cilja Tomislav Išek pošao je od konstatacije da je H/P-R/SS (Hrvatska /pučka-republikanska/ seljačka stranka) sitnoburžoaska stranka i da je stoga za nju, kao i za druge takve stranke, karakterističan raskorak između ideoloških i programskih postavki i praktične djelatnosti, pa se njen karakter najbolje može uočiti proučavanjem njene praktične djelatnosti. No on je glavnu pažnju usmjerio na stavova H/P-R/SS i njena vodstva prema Bosni i Hercegovini (BiH) i reflektiranje tih stavova na djelatnost stranke u BiH.

Programi i djelatnost H/P-R/SS nisu do sada sustavno znanstveno istraživani, što se vidi iz pregleda literature u uvodnom dijelu knjige. Zbog toga je autor morao istražiti neke elemente ideologije H/P-R/SS, kako bi u odnosu na njih mogao odrediti pravo mjesto stavova A. i S. Radića prema BiH. T. Išek je nastojao da djelatnost H/P-R/SS u BiH smjesti u okvire političkog života u BiH kao i u okvire političkog i društvenog razvoja u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Autor je istraživanjem obuhvatio razdoblje od 1918, tj. od vremena raspadanja Austro-Ugarske Monarhije i osnivanja Kraljevine SHS, do uvođenja šestojanuarske diktature 1929. To razdoblje autor dijeli na šest perioda: od 1918. do 1923, od 1923. do 1925, od 1925. do početka 1927, od 1927. do 20. VI. 1928. i od 20. VI. 1928. do 6. I. 1929. .

Nakon kratkog i sadržajnog uvoda o općim obilježjima hrvatske politike u BiH od 1878. do 1918, autor u prvom dijelu knjige piše o karakteristikama prve faze razvoja ideologije HSS (od 1904. do 1918). U tom dijelu, kao i u drugim dijelovima knjige u kojima piše o ideologiji stranke, autor nastoji dati zaokruženu sliku i zaključke, iako je problematika kojom se bavi slabo istražena. Bilo bi bolje da je ostavio više otvorenih pitanja. On npr. zaključuje da A. Radić misli kako je osnovni uzrok jaza između naroda (seljaštva) i gospode (feudalne aristokracije, buržoazije, građanstva) razlika u kulturi, koju A. Radić definira kao način života. Međutim, A. Radić u 'Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu' (Sabrana djela dr A. Radića, knj. I, Zagreb 1936, str. 5) piše: »i tako ni neukost ni siromaštvo, ni teški ručni rad, ni odijelo nije uzrok onomu jazu, koji dijeli narod od gospode. Sve su ovo uz druge stvari uvjeti onoga, što zovemo kulturom, sve ovo zajedno čini zbilja kulturu. Ali smo mi pokazali, da iz razlike kakove u ovim stvarima ne mora izlaziti, pa zbilja i ne izlazi i ona-

kova razlika, kakove ima između gospode i naroda.« U narodu je i u prošlosti bilo razlika u bogatstvu i u vlasti koju su jedni imali nad drugima, »ali nemamo nikakvog razloga misliti, da bi taj glavar držao sebe kao čovjeka višim od ostaloga naroda i da bi na osnovu toga i u ime toga privajao sebi pravo držati se prema ostalomu narodu i postupati s njim drugačije (t. j. po se bolje, a po one ostale nepovoljnije), nego s nekim sebi ravnim.« (isto, str. 6). Shvaćanje da je narod, seljaštvo, manje vrijedan od gospode gospoda su preuzela iz grčko-rimske kulture, koju su prihvatila u doba nastanka prve hrvatske države. Grci i Rimljani su prezirali druge narode koji nisu imali njihovu kulturu, a naša gospoda su prezirala vlastiti narod, koji nije htio prihvatiti grčko-rimsku kulturu (isto, str. 9). Ovaj je stav jedan od temeljnih na kojima A. Radić izgrađuje svoje druge stavove, ali su ga ideolozi HSS često krivo interpretirali.

Analizirajući program HPSS iz 1905. god. (koji je u osnovi ostao neizmijenjen do 1941. god.), T. Išek konstatira da je po tom programu osnovna karakteristika stranke želja da djeluje u svim oblastima života, i zato u programu piše da je ona ujedno ustavna, državnopravna, gospodarska i kulturna stranka, ali da probleme iz svih oblasti života želi rješavati polazeći prije svega od interesa seljaštva.

Do kraja prvog svjetskog rata, pa čak do 1922. god. H/P-R/SS nije djelovala organizirano u BiH. A. i S. Radić ipak su smatrali da BiH i njeni narodi imaju važnu ulogu u hrvatskoj politici. I tada kao i kasnije, S. Radić je smatrao da bi presudan faktor u rješavanju sudbine BiH trebalo biti mišljenje većine njenih stanovnika, iako njenu sudbinu treba rješavati u kontekstu hrvatsko-srpskih odnosa. Suglasnost A. i S. Radića s aneksijom BiH i njihov zahtjev da se ona priključi Hrvatskoj (uz plebiscitarni pristanak stanovnika BiH) T. Išek objašnjava u okviru njihovih koncepcija o potrebi federalizacije Habsburške Monarhije i utjecaja velikih sila na tom prostoru.

S. Radić je, piše T. Išek, uočio posebnost Muslimana kao vjerske, ali ne i kao nacionalne zajednice. Nije vidljivo da je pritom imao u vidu izjavu S. Radića o Muslimanima u saboru 13. IV. 1910. da oni nisu ni Srbi ni Hrvati, nego nešto treće. (Stenografski zapisnici Sabora Kralj. Hrvatske. Slavon. i Dalmac., Petog. 1908—1913, knj. 1, Zagreb 1910, str. 625).

Drugi dio knjige T. Išek počinje kratkim prikazom društveno-ekonomskih prilika u Kraljevini SHS nakon rata i analizom novih elemenata u programu HRSS: republikanstvo, pacifizam, jugoslavenstvo ali nužno povezano s federalističkim uređenjem države. U okvirima nove države S. Radić donekle mijenja i svoj odnos prema BiH. I dalje smatra da se njena budućnost mora rješavati u sporazumu između Srba i Hrvata i u skladu sa zahtjevima većine njenih stanovnika. U praktičnoj politici on to kao i druga pitanja pokušava riješiti u sporazumu s buržoaskim strankama iz Srbije, Slovenije i BiH i uz podršku ne samo hrvatskog seljaštva nego i hrvatskih buržoaskih stranaka. Do rješavanja pitanja položaja BiH i njenih naroda nije moglo doći u Jugoslaviji kakva je bila između dva svjetska rata, konstatira T. Išek i zaključuje da je jedini put rješavanja tog pitanja bilo rušenje buržoaskog sistema u suradnji s Komunističkom partijom i radničkom klasom Jugoslavije. Do suradnje između KPJ i H/P-R/SS nije došlo, s jedne strane zbog neslaganja H/P-R/SS s revolucionarnom metodom borbe i klasnim pristupom u rješavanju problema, koje je zastupala KPJ, a s druge zbog neshvaćanja,

odnosno nedosljednog stava KPJ prema nacionalnom i seljačkom pitanju. To su opće karakteristike djelovanja H/P/SS do 1929. god., zaključuje T. Išek, ali ideološki stavovi i praktična djelatnost stranke, kako u cijeloj Kraljevini SHS, tako i u BiH, mijenjala se u zavisnosti od razvoja društveno-ekonomskih i političkih prilika.

Od 1918. do 1923. stranka je naglo brojčano rasla i organizacijski se razvijala. Glavni dio aktivnosti njena rukovodstva usmjeren je na rješavanje nacionalnog pitanja. I pored svoje snage HRSS nije uspjela nametnuti svoje federalističke i republikanske koncepcije o uređenju nove države. Zato se stranka i pored izbornih uspjeha odlučuje za apstinenciju i suradnju s opozicijskim strankama izvan parlamenta. U BiH ona surađuje s Hrvatskom težačkom strankom (HTS) a zatim i s Hrvatskom pučkom strankom (HPS) u okviru Hrvatskog bloka (HB). No u cjelini odnos HRSS prema BiH dosta je neodređen. Polazi se od stava da je BiH mnogonacionalna sredina i da stoga problem njena statusa treba rješavati vezano s rješavanjem statusa Hrvatske i Hrvata, ali u sporazumu Srba i Hrvata. Ipak, nekad se govorilo da treba BiH priznati pravo na samoodređenje. U periodu od 1923. do 1925. HRSS djeluje i sama u BiH i okuplja gotovo sve hrvatsko stanovništvo (tako da HTS i HPS gube svoje ranije pozicije) i surađuje s Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom. U tom periodu ona surađuje i sa Slovenskom ljudskom strankom, ali pokušaji sporazumijevanja s radikalima (NRS) pokazuju njihovu nespремnost za bilo kakav kompromis i završavaju još većim sukobom. S. Radić odlazi u inozemstvo da zainteresira političke faktore u Evropi za stanje u Kraljevini SHS i angažira ih na rješavanju nacionalnog pitanja u njoj, ali u tome ne uspijeva. Pokušaj suradnje i formiranja zajedničke vlade s demokratima (DS) propao je zbog otpora kralja. Svi ti neuspjesi i primjena Zakona o zaštiti države na HRSS navode rukovodstvo stranke i S. Radića da priznaju Vidovdanski ustav i odreknu se republikanizma. 'Sporazum' s radikalima nije omogućio ostvarenje nijedne točke minimalnog programa HSS, a nije mnogo poboljšao ni položaj pristalica stranke u Hrvatskoj i BiH. Hrvati u BiH su od 1923. najvećim dijelom pristajali uz HRSS, a suradnja HRSS i JMO vodila je i ka suradnji Hrvata i Muslimana u BiH. Vodstvo HRSS u tom periodu često piše da su Muslimani isto što i Hrvati i da se BiH okreće prema Hrvatskoj. Primjena Zakona o zaštiti države teško je pogodila pristalice HRSS u BiH. 'Sporazum' nije popravio njihov položaj. Sve oštrije izjave S. Radića o djelovanju radikala i kretanje stranke prema opoziciji dovodi do pokušaja raskola u stranci pojavom disidentskih grupa. T. Išek opisuje djelovanje takvih grupa u BiH kao i djelovanje svih političkih preokreta u djelovanju stranke u toku 1925. i 1926. god. i procjenjuje da je BiH bila tada, kao i u ranijem periodu, osnovno poprište sukoba HSS i NRS. Iako stranka u tom periodu ne surađuje aktivno s JMO, ona se i dalje u svojoj propagandi obraća Muslimanima i traži od njih da se opredijele ili kao Srbi ili kao Hrvati, ili kao seljaci. U periodu 1927—1928. T. Išek primjećuje u djelovanju HSS novu orijentaciju. Nakon neuspjeha u ostvarivanju nacionalnog programa, uz zanemarivanje socijalnog programa, stranka posvećuje sve veću pažnju gospodarskim i socijalnim pitanjima da bi djelovanjem na tom području zadržala svoje pristaše u Hrvatskoj i BiH, a i da bi na osnovi seljačkih gospodarskih i socijalnih interesa proširila svoj utjecaj i u drugim krajevima zemlje. I u toj fazi HSS ne želi suradnju s KPJ i radničkom

klasom na temelju klasnog i revolucionarnog programa, nego hoće da radnike veže uz seljaštvo na programu HSS. Međutim, stranka i dalje nastoji surađivati s građanskim strankama na temelju demokratskog programa. Takav razvoj stranke prekinut je atentatom u Skupštini na poslanike HSS. Ubrzo kralj sam preuzima vlast u svoje ruke.

T. Išek u ovoj knjizi analizira utjecaj političkog djelovanja H/P-R/SS u BiH, kao i odnos stranke prema Muslimanima u kontekstu cjelokupne političke linije i djelatnosti stranke. Autor je više puta zaključio da stranka nije mogla ostvariti svoj nacionalni program i riješiti nacionalno pitanje zanemarujući klasnu komponentu i opredjeljujući se samo za miroljubiva sredstva borbe. Zbog toga u cijelom istraživanom periodu nije dolazilo do suradnje između KPJ i H/R/SS, što je bilo uvjetovano društvenim i političkim prilikama. Knjiga je vrijedan doprinos istraživanju djelatnosti H/P-R/SS u BiH i pokazuje potrebu daljeg dubljeg i svestranijeg istraživanja ideologije i djelatnosti te stranke.

Branka Boban

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 15

ZAGREB

1982.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja
poreza na promet proizvoda.

RADOVI 15

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Mr *Dragica Malić*

Korektor
Dunja Pavličević

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

- ANTIĆ mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb.
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
BUDAK Neven, Filozofski fakultet, Đ. Salaja 3, Zagreb.
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb.
LAUŠIĆ mr Ante, Centar za istraživanje migracija, Ilica 44, Zagreb.
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb.
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU Zadar, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar.
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
ROKSANDIĆ mr Drago, Filozofski fakultet, Istorijски seminar, Čika Ljubina 18-20, Beograd.
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb.
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.